

Pratarmė

Kaip atsirado ši knyga	5
Nuo ko pradėsime	13
Sensacijų nebus	17

1 dalis. Liūnas

1.1. Operacijos sumanymas	19
1.2. Be liudininkų	33
1.3. Pirmasis mūšis	41
1.4. „Ir veržėsi įsakymo pakeltas...“	52
1.5. Semiono Borzilovo pranešimas	69
1.6. „Kelias pažįstamais...“	78
1.7. „Vaizdingas miško kampelis...“	84
1.8. Ugnis iš dangaus	92
1.9. Kvailumas ar išdavystė?	103
1.10. Dama su fikusu	113

2 dalis. Septynetas vieno nemuša

2.1. „Tau valanda paskutinė, buržujau...“	118
2.2. „Šarvai tvirti ir tankai mūsų eiklūs...“	127
2.3. Rezultatai.....	141
2.4. Apie tai, ko nebuvo	146
2.5. Karinė taryba	155
2.6. 1941 m. birželio 23–25 d.	163
2.7. Ketvirtadienis, birželio 26-oji	179
2.8. Vadas.....	188
2.9. Du komisarai	197
2.10. Sutriuškinimas.....	208
2.11. Tankų kritimas	213

3 dalis. Statinė ir lankai

3.1. Istorijos aritmetika	226
3.2. Tiek ir dar kartą tiek	235
3.3. Be galvos	245
3.4. „Kito tokio krašto nesurasi...“	263
3.5. Katastrofa	278
3.6. Statinė ir lankai.....	287
3.7. Kada prasidėjo Didysis Tėvynės karas?	291

Epilogas .....

Žemėlapiai	305
1 priedas	313
2 priedas	318
3 priedas	320
Literatūros sąrašas.....	321

2.10. Sutriuškinimas

Nuo birželio 29-osios ryto 15-asis mechanizuotasis korpusas buvo „išvestas į fronto rezervą“, o tai iš esmės reiškė nesustojant atsitraukti iki Dnepro (žr. 4 žemėlapi). Tų dienų padėtį iškalbingai liudija 15 MK raportas apie kovos veiksmus trumpa frazė: „Plentą ryčiau Zoločevo visiškai užgriozdino nesuskaičiuojamos kolonos degančių automobilių...“

15 MK vado ataskaitoje pranešama, kad per birželio 28-osios „įnirtingo“ mūšio dieną 10-oji tankų divizija neteko 7 karių: 1 žuvo ir 6 sužeisti. Tad vertėtų pasidžiaugti, kad Raudonoji armija į 1941 m. birželio pabaigą išmoko kariauti „mažakraujiškai“. Deja, toliau ataskaitose atsiranda tokių skaičių, kurie visiškai atima norą kuo nors džiaugtis. Štai 10-oji tankų divizija birželio 23–28 d. mūšiuose ir atsitraukdama prie Dnepro neteko 210 žuvusiųjų, 587 sužeistųjų ir 3353 „dingusių be žinios“, „atsilikusių žygyje“ ir kt. Beje, net ir pagal nuostolių lygį generolo Ogurcovo divizija patvirtino savo, kaip vienos iš geriausiųjų, reputaciją. Iki Piriatino (už Dnepro) nužygiavo 756 vyresnieji vadai, 1052 jaunesnieji vadai, 3445 eiliniai, iš viso 56 proc. pradinio (birželio 22 d.) skaičiaus. Tolesnis paties Sergejaus Ogurcovo likimas susiklostė tragiškai. Vykstant įnirtingiems mūšiams prie Berdičevo, jis pateko į nelaisvę, 1942 m. balandį pabėgo iš nelaisvės, įstojo į lenkų partizanų gretas ir 1942 m. spalio 28 d. žuvo mūšyje prie Tomašuvo miesto, už 100 km nuo Liublino, kurio taip ir nepasiekė jo tankų divizija...

37-oji tankų divizija, kurios visas dalyvavimas „Pietvakarių fronto mechanizuotųjų korpusų kontrsmūgyje“ buvo bejėgiški mėginimai nustumti vokiečių pėstininkų batalioną nuo perkėlos prie Stanislavčiko miestelio, neteko 75 proc. karių. Sutelkimo rajoną prie Piriatino pasiekė 467 vyresnieji vadai, 423 jaunesnieji vadai ir 1533 eiliniai. Paprastai kalbant, kol pasiekė Dneprą, divizija beveik visiškai „ištirpo“.

Na, o 15 MK 212-oji motorizuotoji divizija apskritai dingo. Beveik be pėdsakų. Nors visuose 15 MK vadų pranešimuose tikinama, kad 212-oji mechanizuotoji divizija „gynė Brodus“, Riabyševas ir Popelis vienu balsu tikina, kad jokios mūsų kariuomenės Broduose apskritai neaptiko. Jau liepos 1 d., prasidėjus bendram 15-ojo mechanizuotojo korpuso dalinių atsitraukimui, dingo divizijos vadas generolas majoras Baranovas ir štabo viršininkas pulkininkas Peršakovas. Iš tikrųjų S. Baranovas buvo sužeistas, pateko į nelaisvę ir 1942 m. vasarį mirė nuo šiltinės karo belaisvių stovykloje. Netekusi vadovybės 212-oji motorizuotoji divizija greitai ir galutinai iširo – liepos 12 d. Piriatiną pasiekė vos 745 kariai...

Tomis pačiomis birželio 27–29 dienomis prasidėjo 4-ojo mechanizuotojo korpuso dalinių ir junginių, visą tą laiką buvusių nuošaly nuo svarbiausių įvykių, nenutrūkstamas atsitraukimas. 6-osios armijos štabo operatyvinė suvestinė skelbia:

„... 4-asis mechanizuotasis korpusas, atlikęs nakties žygį iš Sudovaja Višnios rajono, nuo 6 valandos pradėjo telktis šiauriau Obrošino esančio miško rajone (atsitraukė 40 km iki Lvovo priemiesčių. – M. S.)... Priešais korpuso frontą 41 m. 6. 26 veikė

Palikta ar sudaužyta sovietinė karo technika užkimšo kelius. 1941 metų vasara.

maždaug bataliono dydžio prieš daliniai (batalionas pėstininkų prieš mechanizuotąjį korpusą. – M. S.). Mostiskos rajone prieš nepastebėta. Korpusas nestojo į mūšį...“ (29, p. 197)

Kiekvieną dieną atsitraukimo tempas nuolat didėjo: birželio 29 d. 4 MK pasitraukė iš Lvovo, liepos 3 d. jis jau buvo Zbaraže (135 km į rytus nuo Lvovo), liepos 9-osios rytą pasitiko Ivanopolio miestelio rajone (180 km nuo Zbaražo). Pagaliau liepos 12 d. 4 MK likučiai Kijevo tiltais perėjo Dneprą ir susitelkė Prilukų rajone (120 km į rytus nuo Dnepro, 650 km nuo sienos). Bendro ir valdomo mechanizuotojo korpuso iš esmės jau nebuvo, nes vienu metu su svarbiausiomis atsitraukusiomis pajėgomis už Dnepro atskiri 4 MK padaliniai toliau atkakliai kovojo Berdičevo ir Kazatino rajonuose – gerokai vakariau Dnepro.

Netikėtina, bet už visa tai 4-ojo mechanizuotojo korpuso vadui Vlasovui neteko atsakyti. Tiesa, paskui jis, žinoma, buvo pakartas, tačiau visai už ką kita. O 1941 metų vasarą net paaukštintas ir tapo 37-osios armijos vadu. Palyginus Vlasovo karjerą su tragišku likimu Vakarų fronto vadovybės, kurios visi nariai buvo sušaudyti (sužeistas mūšyje 14-ojo mechanizuotojo korpuso vadas S. Oborinas susidoroti paimtas tiesiai iš ligoninės), tenka pripažinti, kad draugas Stalinas buvo iš tiesų didis žmogus. Suprasti jo baudimų mirtimi ir malonių logiką skirta ne kiekvienam. Konspirologinių versijų mėgėjams „iššifruosime“ dar keletą pavardžių ir pareigų. 6-osios armijos vadas Muzyčenko pasidavė nelaisvėn 1941 m. rugpjūčio 6 d. „katile“ prie Umanės, kur ir buvo sutriuškinti 6-osios armijos likučiai. 6-osios armijos

štabo operatyvinio skyriaus viršininkas Meandrov pasidavė į nelaisvę, tapo vienu iš Vlasovo „armijos“ kūrėjų bei vadovų ir pakartas 1946 m. 6-osios armijos 6-ojo šaulių korpuso viršininkas generolas majoras Richteris, pasidavęs į nelaisvę, aktyviai bendradarbiavęs su vokiečių specialiosiomis tarnybomis (kai kuriomis žiniomis, vadovavo abvero žvalgų ir diversantų mokyklai), sušaudytas 1945 m. rugpjūtį. 4-ojo mechanizuotojo korpuso kaimynas iš dešinės buvo 27-asis šaulių korpusas. Korpuso vadas generolas majoras Artemenka pasidavė į nelaisvę, 1950 m. sušaudytas, o 1957 m. birželį – reabilituotas. Kaimynas iš kairės – 13-asis šaulių korpusas. Korpuso vadas generolas majoras Kirilovas, pasidavęs į nelaisvę, 1950 m. rugpjūtį sušaudytas, o 1957 m. reabilituotas...

Tuo metu, bendro chaoso ir prasidėjusio Pietvakarių fronto kariuomenės nevaldomo traukimosi aplinkybėmis, 5-osios armijos vadas generolas majoras M. Potapovas rengė naują puolimą. Pagal armijos vado sumanymą Rokosovskio 9-asis mechanizuotasis korpusas ir Feklenkos 19-asis mechanizuotasis korpusas drauge su 15-ojo šaulių korpuso daliniais turėjo pradėti puolimą nuo Gorynės upės Mlynovo link (žr. 8 žemėlapi). Po sunkių mūšių šie mechanizuotieji korpusai, jau iš pradžių buvę Pietvakarių fronto tankų kariuomenės „silpnoji grandis“, virto tik tankų junginių likučiais. Štai 9-asis MK iš viso turėjo tik 32 tankus, 43-iojoje Cibino tankų divizijoje (19 MK) liko rikiuotėje 60 tankų T-26 ir vienas „trisdešimtketvirtukas“. Mechanizuotiesiems korpusams sustiprinti priskirtos 135-osios šaulių divizijos karinis personalas per savaitę trunkančius mūšius sumažėjo iki 1511 žmonių (92).

Svarbiausia naujo (ir kaip pasirodė, paskutinio) Pietvakarių fronto kontrpuolimo smogiamoji jėga turėjo tapti 22-ojo mechanizuotojo korpuso 41-oji tankų divizija. Atidus skaitytojas, tikiuosi, dar prisimena, kaip ši divizija pirmosiomis karo dienomis blaškėsi tarp Voluinės Vladimiro ir Kovelio, kaip ji buvo „ardoma dalimis“, kaip atsitraukdama per tankius Ukrainos Polesės miškus, neteko didesnės dalies savo tankų. Bet viskam ateina galas – ir paskutinėmis birželio dienomis 41-osios tankų ir 215-osios motorizuotosios divizijų likučiai susijungė su 5-osios armijos pagrindinėmis pajėgomis. Vladimirskio monografijos duomenimis, iki birželio 29-osios 41-oji tankų divizija turėjo 106 tankus T-26 ir 16 sunkiųjų KV-2. Dar 15 lengvųjų tankų T-26, surinktų atsitraukimo keliuose, pasirodo, priklausė 215-ajai motorizuotajai divizijai (iš pradžių jos tankų pulkas buvo ginkluotas tik tankais BT). Labai galinga buvo ir 15-ojo šaulių korpuso artilerija, kuri (neskaičiuojant divizijos pusantro šimto patrankų nuo 45 mm iki 107 mm kalibro) turėjo 122 mm haubicų (60) ir 152 mm kalibro haubicų (67). O tai bendros salvės sviedinių svoriu trigubai viršijo visiškai sukomplektuotos vermachto divizijos ugnies galią.

Kontrsmūgio sumanymas, kaip atrodė, turėjo pavykti. Bet kur ten...

„Kai 5-osios armijos kairiojo sparno kariuomenė baigė rengtis puolimui, – rašo Vladimirskis, – gautas naujas Pietvakarių fronto vado įsakymas, kuriame 5-ajai armijai buvo keliama užduotis pradėti atsitraukti liepos 1 d. temstant ir į Slučės upės liniją

pasitraukti iki liepos 5 d. ... Dėl trumpo atsitraukimo laiko puolamuosius veiksmus reikėjo baigti ne vėliau kaip liepos 1-osios vakarą“ (92).

Reikia pažymėti, kad Pietvakarių fronto vadovybė nuolat sužlugdydavo jai patikėtos kariuomenės organizuotus puolamuosius veiksmus. Tačiau liepos 1 d. 15 valandą puolimas prasidėjo. Iki 22 valandos 41-osios tankų divizijos tankistai, sutriuškinę apie tris batalionus vokiečių motorizuotųjų pėstininkų, buvo jau per 15 km nuo Dubno. Jei 41-osios tankų divizijos ataka būtų buvusi koordinuota laiko ir vietos atžvilgiu su Popelio grupės veiksmis, greičiausiai keletą tūkstančių karių ir keliasdešimt tankų būtų pavykę išvesti iš apsupties. Deja, ir šį kartą tarp sovietinės kariuomenės grupuočių, išdėstytų per pusšimtį kilometrų viena nuo kitos, nebuvo jokios sąveikos.

Tuo metu priešas, labai sunerimęs dėl 5-osios armijos veiksmų, metė į mūsų „Pietų“ grupės vado rezervą. Liepos 2-osios rytą vermachto 99-oji pėstininkų divizija ir SS motorizuotoji divizija „Adolfas Hitleris“, skubiai perverstos per Lucką, smogė į sovietinės kariuomenės grupuotės užnugarį. Atlaikyti dviejų naujų vokiečių divizijų spaudimo ankstesniuose mūšiuose nukraujavusios sovietinės divizijos neįstengė, be to, ir fronto štabo įsakymas reikalavo greičiau išvesti dalinius iš mūšio. Liepos 2-osios vakare visi 5-osios armijos daliniai pradėjo trauktis Slučės upės link.

Birželio 30-osios vidurdienį, jau po to, kai 4-ojo, 15-ojo ir 8-ojo mechanizuotųjų korpusų daliniai nuo Lvovo ir Brodų nusirito Ternopolio link, iš visų pusių apsupusios Dubną vokiečių divizijos pradėjo puolimą. Kaip šunų gauja užspeistą lokį Popelio grupę užpuolė trys vermachto pėstininkų (111-oji, 44-oji, 75-oji), 16-oji tankų ir 16-oji motorizuotoji divizijos. Dviejų dienų pertrauką, padovanotą nerangios sovietinės vadovybės, vokiečiai išnaudojo kaip tik galėjo: sutelkė gausias artilerijos pajėgas, sukauptė dideles sviedinių atsargas.

Puolimas prasidėjo po galingo dviejų valandų artilerinio rengimo. Popelis prisimena:

„Mūsų priešakines pozicijas apgaubė dūmai ir dulkės. Debesys užstojo saulę... Susiliejo miško ir lauko riba, pranyko kelias ir horizontas...“ (105) Priešintis bemaž nebuvo kuo – 34-osios tankų divizijos artilerijos pulkas beveik neturėjo sviedinių. Bet „lokys“ buvo dar labai stiprus. Sunkieji tankai KV, iššaudę visus sviedinius, taranavo vokiečių tankus, spaudė į Ukrainos juodžemį prieš patrankas. Per mūsų pavyko užgrobti keletą vokiečių haubicų baterijų su dideliu skaičiumi sviedinių, kurie tuojau pasipylė ant priešų galvų.

Dienai baigiantis, mūšis liovėsi. Vokiečiai nepasistūmėjo nė per kilometrą ir turėjo didelių nuostolių. Bet ir Popelio grupės padėtis pasidarė kritiška: baigė išsekti degalai ir šaudmenys, buvo sudaužytos visos radijo stotys, medicinos punktai perpildyti sužeistųjų. Vėlyvą birželio 30-osios vakarą vadai po ilgų apmąstymų priėmė tokį sprendimą: be kovos mašinų likę tankistai (o jie nė šautuvų neturėjo), medicinos bei sanitarijos batalionas, užnugario tarnybos, dengiamos vieno tankų pulko, naktį pra-

Raudonarmiečiai – karo belaisviai. 1941 metų vasara.

laužia apsupties žiedą prie Verbos miestelio ir traukiasi į pietus, Ternopolio link. Šiai grupei vadovavo pulkininkas Plešakovas, 27-ojo motorizuotųjų šaulių pulko vadas. Į kiekvieną iš penkiasdešimt šios grupės tankų įkrauta vos po kelis sviedinius – didžiausia viltis buvo netikėtumo efektas, veržlus puolimas ir tankų taranas. Šis apskaičiavimas pasitvirtino. Beprotiškai pasitikintys savimi vokiečiai miegojo. Plešakovo būrys iš esmės be mūšio prasiveržė į rytus. Maždaug po savaitės Ternopolo–Proskurovo plente būrį pavijo atsitraukiantys į rytus 8-ojo MK daliniai.

Svarbiausios Popelio grupės pajėgos (kurios per tą laiką sumažėjo iki 80 tankų ir keleto artilerijos baterijų) liepos 1-osios rytą paskutinį kartą pamėgino prasiveržti išilgai Dubno–Brodų plento į pietvakarius, kur, pernelyg optimistiniu Popelio spėjimu, turėjo būti Riabyševas su dviem 8-ojo mechanizuotojo korpuso divizionais. Lemtingą vaidmenį priimant tokį sprendimą ir šį kartą suvaidino ryšių ir informacijos stoka. Jokios sovietinės kariuomenės Brodų rajone jau nebuvo.

Ką galime papasakoti apie šį mūšį, jeigu jo liudininkas, dalyvis ir vadovas rašo:

„... Dengiami kruvino rūko šydo iškyla atskiri epizodai, scenos. Kad ir kaip norėčiau, negaliu nuosekliai išdėstyti šių visą dieną trukusių su niekuo nepalyginamų grumtynių... Sodri žolė aplinkui pagelto nuo dūmų... Netylantys dundesys drebina orą, vilnija per mišką. Nesuprasi, kur mūsų, kur fašistų tankai. Aplinkui juodos plieninės dėžės, iš kurių veržiasi liepsnos liežuviai...“ (105)

Žuvo 34-osios tankų divizijos vadas pulkininkas I. Vasiljevas, dingo be žinios, pakliuvo į vokiečių nelaisvę tūkstančiai karių ir vadų. Baigiantis liepos 1-ajai, miške prie Kozino miestelio susirinko apie tūkstantį likusių gyvų karių.

„Aš įsakaiu išrikiuoti karinį personalą, – atsiminimuose rašo N. Popelis. – Per šią dieną žmonės visko prisižiūrėjo. Jie nenustebtų, jei iš už krūmų pakiltų atakon vokiečių pulkas. Bet rikiuotis? Kam to reikia? Ar brigados komisaras kartais nekuoktelėjo?“ Ne, komisaras Popelis buvo teisus. Be jokios abejonės, kaip tik ši nuostata – „mes reguliariosios kariuomenės dalinys, su savo statutu, drausme, vėliava“ – išgelbėjo žmones nuo gėdos mirti nelaisvėje. Prisijungdamas kitų dalinių apsuptuosius, būrys kaudamasis nužygiavo didžiuliu lanku: Dubnas–Slavuta–Korostenė 250 kilometrų ir 1941 m. liepos pabaigoje pasiekė 5-osios armijos išsidėstymo vietą Belokorovičių rajone.

2.11. Tankų kritimas

Štai šitaip, visišku pralaimėjimu ir sutriuškinimu, baigėsi „tankų kautynės Vakarų Ukrainoje“ – didžiausia pirmųjų karo dienų kova. Reikia manyti, tik tada, kai vokiečiai surinko ir suskaičiavo visus šalikelėse paliktus tankus, šarvuočius, haubicus, motociklus, suprato, KAS jiems grėsė...

Šiuolaikinio istoriko padėtis sudėtingesnė. Tų tankų jau nėra – tai, kas nebuvo išlydyta Vokietijos marteno krosnyse, po karo perlydyta Uralo ir Zaporozės gamyklose. Tiksliai ir nesąlygiškai nustatyti priežastį, dėl kurios buvo prarastas kiekvienas iš penkių tūkstančių Pietvakarių fronto tankų, neįmanoma. Tačiau net nedaugelis prieinamų dokumentų leidžia suformuluoti visiškai argumentuotą neregėto pralaimėjimo priežasčių hipotezę.

Kadangi 15-ojo mechanizuotojo korpuso istorija geriausiai dokumentuota, nuo jos ir pradėsime tyrinėti fenomenalų tankų „kritimą“, 1941 m. birželio pabaigoje apėmusį Pietvakarių fronto kariuomenę. Korpusė buvo dvi tankų divizijos: 10-oji ir 37-oji. 10-osios tankų divizijos nuostoliai birželio 23 d. mūšyje ir vėlesniuose susidūrimuose su priešu, smulkiai aptariant kiekvienos dienos mūšį, apibūdinami divizijos vado ir korpuso vado pranešimuose (28, p. 193–213 ir 29, p. 253–275). 37-oji tankų divizija iki birželio 28 d. su priešu nesikovė ir nuo jo aviacijos visiškai nenukentėjo. Sudėliosime visą žinomą informaciją į dvi lenteles:

10-oji t. d.	KV	T-34	T-28	BT-7	T-26	Iš viso
Turėjo iki birželio 22 d.	63	38	51	181	30	363
Tvarkingų, išvykusių į žygį	63	37	44	147	27	318
Nuostoliai kautynėse birželio 22–26 d.	13	6	0	32	2(?)	53
Skaičius birželio 26 d. pabaigoje	10	5	4	20	0	39
???	40	26	40	95	25	226

37 t. d.	KV	T-34	BT-7	T-26	Iš viso
Turėjo birželio 22 d.	1	34	258	23	316
Palikta Kremenece	1	0	15	10	26
Koviniai nuostoliai birželio 22–26 d.	0	0	0	0	0
Skaičius birželio 26 d. pabaigoje	0	29	185	7	221
???		5	58	6	69

Taigi galingiausia 15 MK (ir viena iš geriausių pagal sukomplektavimą bei karinio personalo parengimą visoje Raudonojoje armijoje) 10-oji tankų divizija per penkias dienas virto smarkiai aplamdytu tankų batalionu!

Iš birželio 22 d. buvusių 318 tvarkingų tankų iki birželio 26 d. liko rikiuotėje vos 39. „Nežinomos kilmės nuostoliai“ – 226 tankai. Per penkias dienas. Net jei manytume, kad divizijos vado pranešime ir praleisti kokie nors kautynėse patirti nuostoliai per epizodinius susidūrimus su vokiečių pėstininkų daliniais, šiuo netikslumu nėra negalima paaiškinti skirtumo tarp nuostolių kautynėse (53 tankai) ir bendrų nuostolių (279 tankai). Ypač daro įspūdį tribokščių T-28 netekčių dinamika ir struktūra. Jie tyliai dingsta, nėra nespėję išsauti į priešą. Jei tikėsime ataskaita, 48 t sveriantys KV su 75 mm šarvais kaunantis nėra atsparesni už lengvuosius BT-7 ir T-26, turinčius tik kulų nepramušamus šarvus, o tai bent jau keista. Bet labiausiai stebėtina, kad nei l. e. p. divizijos vado, nei l. e. p. korpuso vado raporte **šie pasipiktinimą keliantys faktai net nekomentuojami!**

37-ojoje tankų divizijoje iki birželio 28 d. reikalai klostėsi gerokai palankiau. 221 tankas (iš 316) galėjo stoti į mūšį. Dar 26 tankai laukė savo valandos divizijos nuolatinio dislokavimo vietoje Kremenece mieste. Trys ketvirtadaliai bendro „beviltiškai pasenusių“ BT-7 skaičiaus sėkmingai išlaikė daugiadienes beprasmiškas klajones miškų keliais ir, sprendžiant iš divizijos vado ataskaitos, kol kas buvo sveiki. Nežinoma tik, kur dingo „vos“ 69 tankai.

10-osios tankų divizijos tankų nuostoliai birželio 28-osios mūšyje nurodyti konkrečiai: 1 KV, 1 T-34, 7 BT-7. Nuo birželio 29-osios ryto 15-asis mechanizuotasis korpusas buvo išvestas į „fronto rezervą“, o tai reiškė nenutrūkstamą traukimąsi Dnepro link. 15-ojo mechanizuotojo korpuso tankų parko būklė liepos 6–8 d. buvo tokia:

10-oji t. d.	KV	T-34	T-28	BT-7	T-26	Iš viso
Turėjo iki birželio 26 d. pabaigos	10	5	4	20	0	39
Koviniai nuostoliai birželio 28 d.	1	1	0	7	0	9
Turėjo iki liepos 6 d.	2	3	1	12	2(?)	20

10-osios tankų divizijos l. e. p. vadui pasirašant raportą, divizijoje tankų jau nebuvo. Nė vieno. Tai tiesiogiai nurodyta raporto tekste (28, p. 211). Yra raporte ir lentelė su tankų nuostolių priežasčių „iššifravimu“. Bet pirmiausia į akis krinta didžiulis priežasčių „asortimentas“. Vietoj aiškaus ir tikslaus klasifikavimo:

Paliktas sovietinis tankas T-28. Ukraina, 1941 m. liepa.

- » prarasti dėl priešų poveikio (pamušti);
  - » prarasti be priešų poveikio dėl techninių priežasčių (sugedo);
  - » palikti;
- ataskaitos sudarytojai sugalvojo 10 įmantrių priežasčių:
- 1) sudaužyti ir sudegė mūšio lauke;
  - 2) išvesti iš rikiuotės vykdant kovinę užduotį ir liko priešų užimtoje teritorijoje;
  - 3) po atakos negrįžo su įgulomis iš mūšio lauko;
  - 4) sudegė per bombardavimą (iš karto pažymėsime, kad šiai kategorijai priskirtas tik VIENAS tankas BT-7);
  - 5) liko su įgulomis priešų apsupti dėl techninių gedimų ar pritrūkė DTM;
  - 6) liko priešų užimtame rajone, nes neturėjo DTM ir nebuvo galimybių jų atgabenti;
  - 7) dingo be žinios su įgulomis;
  - 8) sunaikinti avarijas patyrusių mašinų surinkimo punktuose, nes neturėta galimybių evakuoti atsitraukiant;
  - 9) palikti atsitraukiant dėl techninių gedimų ir neturint galimybių pataisyti bei evakuoti;
  - 10) įstrigo kliūtyse ir nebuvo galimybių ištraukti bei evakuoti.

Prie praradimų dėl priešų poveikio aiškiai skirtini tik 1 ir 4 punktai. 2 ir 3 punktų konkretė reikšmė neaiški. Jei tankas „nesudegė per bombardavimą“ (4 p.) ir nėra „sudaužytas ir sudegęs mūšio lauke“ (1 p.), tai dėl kokios priežasties jis „po atakos negrįžo su įgula iš mūšio lauko?“ Tankas – juk ne tolimojo veikimo nuotolio

bombonešis, kuris nuskrido į priešų užnugarį ir jo niekas niekada daugiau neregėjo... O kaip suprasti 2 punktą? Trumpai sakant, nuo birželio 22-osios ryto BET KOKIAS tankų netektis galima skirti kategorijai „išėjo iš rikiuotės vykdant kovinę užduotį“, o po veržlaus (kai kuriomis liepos dienomis 150–200 km per dieną) atsitraukimo į rytus visi tankai liko „priešo užimtoje teritorijoje“. Nereikia pamiršti ir tai, kad ši ataskaita rašyta 1941 m. liepos pabaigoje, už šimtų kilometrų nuo įvykių vietos, tokio- mis sąlygomis, kai jokių būdu neįmanoma apžiūrėti prarastų mašinų ir **patikrinti nurodytų** trijų šimtų tankų dingimo **priežasčių tikrumą**.

Norint, kad praradimų statistika įgytų kokią nors suprantamą prasmę, reikia sujungti 1 ir 4 punktus („netektys kovose“), 2 ir 3 („manoma, kovose“) ir nuo 4 iki 10 p. („be priešų poveikio“). Sujungus ryškėja toks paveikslas:

10-oji t. d.	KV	T-34	T-28	BT-7	T-26	Iš viso
Tvarkingų, išvykusių į žygį birželio 22 d.	63	37	44	147	27	318
Koviniai nuostoliai	11	20	4	54	7	96
Manoma, koviniai	11	4	4	5	5	29
Be priešų poveikio	34	8	36	41	12	131
???	7	5	0	47	3	62

Taigi du trečdaliai birželio 22-osios vakare visai tvarkingų tankų prarasti be priešų poveikio – pavyzdžiui, 41 nepramušamas KV iš 63 turėtų šių tankų. Ir pagaliau, aiškinantis dėl 62 tankų (o tai pagal 1941 metų rudens etatus sudaro tankų brigadą), netiko nė viena iš 10 vylingų formuluočių. Apie juos ataskaitos sudarytojai tiesiog nutylėjo.

37-osios tankų divizijos tankai beveik visi dingo atsitraukiant. Apie tankų praradimą vieninteliame mūšyje prie Stanislavčiko tikslų duomenų nėra, bet, sprendžiant iš anksčiau pateikto mūšio aprašymo, divizija jokių būdu neprarado daugiau kaip 10–20 tankų. Paskui jų skaičius sumažėjo nuo dviejų šimtų iki keturiolikos dėl „nežinomų priežasčių“. Apskritai 80 proc. 37-osios tankų divizijos tankų prarasti nežinoma kur ir kaip.

37-oji t. d.	T-34	BT-7	T-26	Iš viso
Turėjo iki birželio 26 d. pabaigos	29	185	7	221
Koviniai nuostoliai birželio 28 d.				20(?)
Turėjo liepos 6–8 d.	2	12	0	14
???	27	173	7	187

Pats galingiausias pagal tankų skaičių (iš jų ir naujausiųjų – KV bei T-34) Pietvakarių fronte buvo 4-asis mechanizuotasis korpusas. Jis turėjo dvi tankų divizijas: 8-ąją ir 32-ąją. Per pirmąsias dvi karo dienas 8-oji tankų divizija drauge su visu 4 MK klaidžiojo Javorovo–Nemirovo rajone, kur, vykstant susidūrimams su vokiečių pėstininkais, prarasta 19 tankų T-34. Apie kitų tankų netektis divizijos vado raporte nieko

Prie Dubno palikti sovietiniai tankai T-26 ir T-35. 1941 m. liepa.

nepasakyta, bet 15 MK operatyviam pavaldumui divizija buvo priskirta turėdama 65 tankus. Kur tuo metu buvo kiti 240 tankų, turėtų vienos iš pačių galingiausių Raudonosios armijos tankų divizijų? Birželio 28-osios mūšyje Toporuvo–Lopatino rajone 8-oji tankų divizija neteko 12 tankų. Tada 8-osios tankų divizijos tankų grupė pradėjo trauktis, bet ji dar dalyvavo daugiadienėse kautynėse prie Berdičevo. 8-osios tankų divizijos vadas pulkininkas Piotras Fotčenkovas žuvo 1941 m. rugpjūtį „Umanės katilė“. Divizijos kaip tankų junginio tuo metu jau seniai nebuvo. Bet liko 8-osios tankų divizijos vado sudaryta ataskaita, kurioje plačiai ir detalai atsakyta į anksčiau mūsų pateiktus klausimus.

Nemenkos drąsos reikėjo dokumento sudarytojams, kurie neišsisukindami var-tojo terminą „palikti“. Kad būtų patogiau apžvelgti, visus ataskaitos duomenis pateiksime lentelėje (152, p. 246):

	KV	T-34	T-28	BT-7	T-26	Iš viso
Pradinis skaičius 1941 06 22	50	140	68	31	36	325
Pamušti	13	54	10	2	6	85
Palikti, dingę be žinios, įklimpo pelkėse ir kt.	27	51	27	15	15	135
Išgabenti į gamyklas, baigėsi variklių išteklių	8	32	0	3	5	48
Aritmetinis likutis	2	3	31	11	10	57

Taigi **svarbiausios** tankų **nuostolių priežastys** vienoje iš geriausių Raudonosios armijos divizijų buvo: „palikti“ (107), „dingo be žinios“ (10), „įklimpo pelkėje“ (6)

ir jau visai neapibrėžta „ir kt.“ (12), iš viso 135 tankai. Nėra jokio aiškaus atsakymo ir į klausimą, kur dingę 31 tanko T-28 aritmetinis likutis (šio tipo tankų fronto automobilių, šarvuotųjų ir tankų valdybos suvestinėse liepos 15–17 d. jau nesama). Ir 57 tankų likutis, deja, egzistuoja tik kaip aritmetinis dydis – liepos 7 d., iki mūšių dėl Berdičevo pradžios, 8-ojoje tankų divizijoje buvo vos 32 tankai... Dėl tokios „tvarkos tankų daliniuose“ tenka susimąstyti ir apie tikslumą žinių dėl pamuštų per dvi mūšių savaites 54 tankų T-34, kurie iš esmės neįveikiami vokiečių pėstininkų divizijų 37 mm prieštankinių patrankų sviediniais. Šis skaičius (54 pamušti iš 140 T-34) atrodo labai keistai **gerokai mažesnių** (ir absoliučiai, ir santykinai) pamuštų, turinčių lengvus, tik kulku nepramušamus šarvus BT-7 ir T-26 skaičių fone.

Analogiška padėtis ir dėl tankų netekčių 4-ojo mechanizuotojo korpuso 32-ojoje tankų divizijoje. Yra 32-osios tankų divizijos vado pulkininko E. Puškino smulki divizijos kovos veiksmų ataskaita (28, p. 181–192). Suskaičiavus divizijos mūšiuose su vokiečių pėstininkais nuo birželio 23 iki 29 d. patirtus nuostolius, paaiškėja, kad ji neteko 23 tankų. Dar 11 tankų neteko du tankų batalionai, kurie birželio 22-osios vakarą buvo pasiūsti į Radechovo rajoną ir birželio 23-iosios dieną įvyko mūšis su 11-osios vokiečių tankų divizijos daliniais. Taigi **kovose prarasti 34 tankai**. Po šių mūšių prasidėjo atsitraukimas už Dnepro, per kurį divizija turėjo atskirų susidūrimų su ją persekiojančiais vokiečių motorizuotaisiais daliniais. Konkretus šių netekčių dydis pulkininko Puškino pranešime minimas tik vieną kartą:

„... 41 m. 7. 10. Kapitono Karpovo tankų grupė (10 tankų, 2 šarvuotieji automobiliai) susitelkė Beizymovkos rajone ir 20 valandą atakavo priešą Olšankos kryptimi, bet nepalaikoma pėstininkų 23 valandą atsitraukė ir užėmė gynybos pozicijas už 300–400 m piečiau Olšankos. Kitą dieną grupė kovėsi nepakeliamai sunkiame mūšyje tame pačiame rajone ir, pabėgęs iš fronto 32-ajam motorizuotajam pulkui, buvo sunaikinta ir liko mūšio lauke, išskyrus vieną tanką...“ (28, p. 185)

Taigi **43 tankai** „vieningai“ prarasti mūšyje. Galima manyti, kad tam tikra, palyginama su šiuo skaičiumi, dalis tankų nepaminėta divizijos kovos veiksmų aprašyme. Tačiau pridėtame prie pranešimo „Materialinės dalies suvestiniame žiniaraštyje“ pateikti visiškai kiti nuostolių skaičiai. Iš viso **prarasti 269 tankai** (37 KV, 146 T-34, 28 BT-7, 58 T-26).

Beje, net šie fenomenalūs nepramušamų tankų nuostolių skaičiai nesutampa su tikraisiais likučiais. Paprasta aritmetika rodo, kad, net netekus 37 KV, 32-ojoje tankų divizijoje turėjo likti dar 12 tokių tankų. Bet 1941 m. Pietvakarių fronto AŠTV viršininko pasirašytame pranešime „Dėl fronto mechanizuotųjų korpusų materialinės dalies kiekio ir būklės“ sakoma, kad visame 4 MK (ne tik vienoje 32-ojoje tankų divizijoje!) liko vos 6 tankai KV (29, p. 89).

Tai, kad didžioji dalis tankų prarasta be priešų poveikio, liudija ir karinio personalo bei kovos technikos praradimų santykis. Pavyzdžiui, remiantis 32-osios tankų divizijos vado pranešimu, šios divizijos 63-iasis tankų pulkas nuo 1941 m. birželio 22 d. iki liepos 30 d. neteko 17 žuvusių ir 63 sužeistų karių. Tuo pačiu metu praras-

ta 145 vienetai šarvuotosios technikos (14 KV, 61 T-34, 42 T-26, 19 T-37, 9 BA-10 (28, p. 190). Norint suprasti šiuos skaičius, reikia prisiminti, kad tankų pulko karinis personalas anaipol nėra vien tankų įgulos, taigi tankistai sudaro tik dalį anksčiau nurodytų karių netekčių.

Dokumentai, leidžiantys atskleisti ir detalizuoti fenomenalų „tankų kritimą“, pirmosiomis karo dienomis apėmusį visą Raudonąją armiją, buvo išslaptinti daugiau kaip prieš keturiasdešimt metų. Tame „Didžiojo Tėvynės karo kovinių dokumentų rinkinio“ Nr. 35 egzemplioriuje, kurį aš tyrinėju (ir iš kurio paimta didžioji dalis ankstesniuose skyriuose pateiktos informacijos), buvo mėlynas spaudelis: „Išslaptinta“. GŠ direktyva Nr. 203995, 65 m. 11. 30.“

Tačiau Rusijoje išslaptinti ir padaryti prieinamą – visai ne tas pats. Vadinamajai „plačiai visuomenei“ šie dokumentai nežinomi (tiesą sakant, ir neprieinami) iš esmės net iki šių dienų. Bet kas įdomu – vadinamieji sovietiniai „istorikai“ pradėjo iš anksto rengtis tam metui, kai yla vis dėlto išlįs iš maišo. Šimtuose knygų ir straipsnių jie jau spėjo paskelbti „miestui ir pasauliui“, kad sovietiniai tankai buvo visiškai nepatikimi, primityvūs, sudilę, su pasibaigusiais variklių ištekliais... Štai todėl jie ir subyrėjo važinėdami jau pirmosiomis karo dienomis...

Deja, aš nejuokauju. Pretenduojančiuose į mokslinį fundamentalumą leidiniuose išstisus keturis dešimtmečius buvo skleidžiamas mitas, kad „iki karo pradžios tris ketvirtadalius tankų reikėjo remontuoti“, be to, lyg 29, lyg 44 proc. – „kapitaliai remontuoti“. Liūdna, tačiau net tokio autoritetingo statistikos tiriamojo darbo kaip „Slaptumo grifas panaikintas“ sudarytojai nesigėdijo pranešti skaitytojams, kad iš 14,2 tūkst. sovietinių tankų, kuriuos 1941 m. birželio 22 d. turėjo veikiančioji kariuomenė, „visiškai parengtų kovai buvo 3,8 tūkst.“ (35, p. 345).

Šie sovietinių „istorikų“ klaidės buvo perrašomi į kai kurių Vakarų „tyrinėtojų“ (tokių kaip liūdnei pagarsėjęs amerikiečių pulkininkas Deividas Glancas) monografijas ir jau kaip „pirmarūšis importinis produktas“ grįžo į Rusijos knygynų lentynas...

Tad tikri duomenys apie Raudonosios armijos tankų parko techninę būklę žinomi nebent tik nuo 1993 m. lapkričio, kai leidinyje „Vojenno-istoričeskij žurnal“ Nr. 11 paskelbta žinoma N. Zolotovo ir S. Isajevo publikacija „Buvo parengti kovai“. Jos autoriai atskleidė ir tą iš tiesų įmanrų būdą, kuriuo daugelį metų buvo falsifikuojama. Mat, remiantis 1940 m. sausio 10 d. SSRS gynybos liaudies komisaro įsakymu, buvo numatyta šarvuotąją techniką skirstyti į penkias kategorijas:

1. Nauja, nenaudota ir visai tvarkinga, tinkama naudoti pagal tiesioginę paskirtį.
2. Naudojama, visai tvarkinga ir tinkama naudoti pagal tiesioginę paskirtį.
3. Remontuotina apygardos dirbtuvėse (vidutinis remontas).
4. Remontuotina centrinėse dirbtuvėse ir gamyklose (kapitalinis remontas).
5. Netinkama (šios kategorijos tankai buvo nurašomi ir į suvestinius žiniaraščius neįtraukiami).

Tikiuosi, skaitytojas jau numano, kaip konkrečiai jis buvo mulkinamas: „parengtų kovai“ klasei buvo skiriami tik 1-osios kategorijos, t.y. visiškai nauji tankai, o visa 2-oji kategorija – „remontuotinių“ klasei! Tai maždaug tas pat, kaip techniškai tvar-kingais pripažinti tik automobilius, stovinčius ant podiumo salone, o visus tuos, ku-rie važinėja gatvėmis, paskelbti „remontuotinais“...

Paskutinis prieškarinis „Turimų karinių mašinų techninės būklės 1941 m. birželio 1 d. žiniaraštis“ (GMCA, f. 38, ap. 11353, b. 924, l. 135–138, b. 909, l. 2–18) rodo, kad penkios vakarinės pasienio apygardos (be pasenusių ir pašalintų iš kovinių dalinių tankečių T-27) turėjo 12 782 tankus, iš kurių „tinkamų naudoti pagal tiesioginę paskirtį“ (1-oji ir 2-oji kategorija) buvo 10 540 tankų (**82,5 proc. viso parko**). Konkrečiai Kijevo YKA (būsimajame Pietvakarių fronte) buvo 5465 tankai, iš jų 1-ajai ir 2-ajai kategorijai priskirti 4788 vienetai (**87,6 proc.**).

Tačiau šie skaičiai neapibūdina Kijevo YKA mechanizuotųjų korpusų turėtų tankų techninės būklės, nes apygardoje jų buvo kiek daugiau, negu turėjo mechanizuotieji korpusai. Aštuoniuose Kijevo YKA mechanizuotuosiuose korpusuose (22 MK, 15 MK, 4 MK, 8 MK, 16 MK, 9 MK, 19 MK, 24 MK) buvo „tik“ 4808 tankai iš bendro 5465 skaičiaus. Daugiau kaip 600 tankų buvo šaulių divizijų žvalgybos batalionuose, kavalerijos divizijų tankų pulkuose, mokomuosiuose centruose, remonto bazėse ir sandėliuose. Visiškai pagrįstai galime manyti, kad kaip tik mechanizuotiesiems korpusams, o anaipol ne šaulių divizijoms buvo skiriami nauji (ar beveik nauji) tankai, taigi ir „tinkamų naudoti pagal tiesioginę paskirtį“ mechanizuotuosiuose korpusuose buvo dar **daugiau procentų, negu vidutiniškai apygardoje**.

Dabar palikime bendrus skaičius ir įvertinkime 15-ojo mechanizuotojo korpu-so 10-osios tankų divizijos – tos pačios divizijos, apie kurios fenomenalius nuosto-lius pasakojome šio skyriaus pradžioje, tankų techninę būklę. Dar kartą atsiverčiame „Pranešimą apie 10-osios tankų divizijos kovinę veiklą kovos su vokiškuoju fašizmu fronte“ ir skaitome: „... tankai KV ir T-34 visi be išimties buvo nauji ir iki kovos veiksmų naudoti iki 10 valandų (daugiausia buvo pravažinėjami)...

Tankai T-28 vidutiniškai turėjo eigos atsargą iki 75 variklio darbo valandų...

Tankai B-7 turėjo eigos atsargą nuo 40 iki 100 variklio darbo valandų...

Tankai T-26 daugiausia buvo geros techninės būklės ir naudoti vos po 75 valandas...“ (28, p. 207)

Dabar palikime „variklio darbo valandas“ ir skaičiuokime kiekvienam supran-tamus ridos kilometrus. Labai kukliam (o greitaigiam tankui BT – absurdiškai mažam) žygio greičiui 10 km/val. „apgailėtinas“ 75–100 variklio darbo valandų li-kutis virsta 750–1000 km rida. Reisiniam autobusui, kuris nuo ryto iki vakaro turi vežioti keleivius, tai nepaprastai mažai. Tankui – daugiau negu pakankamai. Kare tankai tiek ir neišsilaiko. Vykstant didelei puolamajai operacijai fronto mastu, gali būti atliktas 200–300 km šuolis. Atsižvelgiant į daugiadienių mūšių sąlygomis neišvengiamą manevravimą, šiuos skaičius reikia padidinti 1,5–2 kartus, iki 500–600 km. 10-osios tankų divizijos tankai turėjo didesnius nei pakankamus variklio

išteklis, kad pasiektų Liubliną ir Krokuvą. O daugiau iš jų ir nereikėjo. Tanko, kuris „išgyvena“ iki didelės fronto operacijos pabaigos, visiškai atsiperka gamybos ir nau-doavimo išlaidos. Tada jį galima ramia sąžine nurašyti ar kapitaliai remontuoti.

Ir tai anaipol ne abstraktus teorizavimas. 1943–1945 m. iš tikrųjų viskas vyko kaip tik taip:

„... 3-iojoje gvardijos tankų armijoje per Lvovo–Sandomiro operaciją (1944 metų vasara) suremontuotų tankų ir savaeigių artilerijos pabūklų (SAP) skaičius gerokai viršijo skaičių kovos mašinų, buvusių tankų armijoje iki operacijos pradžios. Kitaip sakant, per vieną operaciją kiekvienas tankas (SAP) išeidavo iš rikiuotės du tris kar-tus (čia ir toliau paryškinta mano. – M. S.) ir tiek pat kartų grįždavo į dalinių bei junginių kovos rikiuotę...

... Iš tankų armijų nuostolių vienuolikoje puolamųjų operacijų analizės matyti kele-tas svarbių šios problemos aplinkybių.

Pirma, negrįžtamieji tankų armijų nuostoliai puolamosiose operacijose, trunkančiose vidutiniškai 15–20 parų, sudarė apie 25 proc. pradinio tankų ir SAP skaičiaus, o ben-dri nuostoliai – apie 82 proc.

Antra, kovos mašinos, kurias reikėjo remontuoti, sudarė iki 70 proc. bendrų nuostolių (t.y. 57 proc. pradinio tankų skaičiaus. – M. S.). Iš tinkamų remontuoti mašinų maždaug 70 proc. buvo tankų ir SAP, sugadintų kautynėse, ir 30 proc. (t.y. iš viso 17 proc. pradinio skaičiaus. – M. S.) dėl to, kad įstrigo kliūtyse ar sugedo...

Tankų ir SAP, buvusių iki operacijos pradžios, remontuotinas skaičius sudarė nuo 15 proc. (Belgorodo–Charkovo operacija, 1-oji gvardijos tankų armija) iki 221 proc. (Vyslos–Oderio operacija, 2-oji gvardijos tankų armija) (167, p. 218–219).

Tai monografijos „Tankų smūgis“ ištraukos. Autorius – armijos generolas A. Radzijeviskis, Frunzės karo akademijos viršininkas, karo metais – 2-osios gvardi-jos tankų armijos štabo viršininkas.

Ir tik vadinamojo Pietvakarių fronto mechanizuotųjų korpusų kontrsmūgio 1941 m. birželį tankų praradimai visiškai neatitinka „normalių“, per kelerių karo metų patirtį nusistovėjusių proporcijų. Normali (kiek šis žodis apskritai tinkamas kalbant apie karą) yra situacija, kai svarbiausia tankų išėjimo iš rikiuotės priežastis, suprantama, yra **priešo poveikis**. Techniniai gedimai ar įstrigimai vietovėje sudaro apie 17 proc. (t.y. mažiau kaip penktadalį) pradinio tankų skaičiaus.

Pagaliau galima tvirtai konstatuoti, kad **nei iki 1941 m. vasaros, nei jai pasibaigus** tokio masinio sovietinių tankų „kritimo“ nepastebėta. „Nepatikimi“, „netvarkingi“, „netinkami remontuoti“ jie pasirodė esantys tik Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karo pirmosiomis savaitėmis. Iki tol sovietiniai tankai rodė išvermės stebuklus.

Pirmas tankų BT panaudojimo kovose epizodas buvo per karą Ispanijoje. Iš 50 tankų BT-5 buvo suformuotas respublikonų kariuomenės tankų pulkas, kuris 1937 m. spalį į kovos veiksmų rajoną prie Erbo upės atvyko įveikęs 630 km (97). Ko gera, pats sunkiausias tankų BT mobilumo galimybių išbandymas buvo prie Chalchin Golo. 1939 m. dvi tankų brigados (6-oji ir 11-oji) atliko pavyzdžio neturintį 800 km žygį